

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Verschrikkelijke eenzaamheid of goede nachtrust:
beperkingen van de strafrechter in het oordeel van de
verdachte**

Meij, P.P.J. van der; Altena, J.; Cnossen, J.; Crijns, J.; Schuyt, P.; Voorde, J.
ten

Citation

Meij, P. P. J. van der. (2021). Verschrikkelijke eenzaamheid of goede nachtrust: beperkingen van de strafrechter in het oordeel van de verdachte. In J. Altena, J. Cnossen, J. Crijns, P. Schuyt, & J. ten Voorde (Eds.), *In onderlinge samenhang: Liber Amicorum Tineke Cleiren* (pp. 557-576). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3464129>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3464129>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

VERSCHRIKKELIJKE EENZAAMHEID OF GOEDE NACHTRUST

Beperkingen van de strafrechter in het oordeel over de verdachte

Patrick van der Meij

*'Jouw probleem is niet dat je inbreker bent,' zei hij.
'Het is dat je mens bent.'*¹

1 EENZAAMHEID EN DE DOOD ALS INBREKERSRISICO

Eén de lastigste aspecten van het werk van een strafrechtadvocaat is wat mij betreft het voorbereiden van een cliënt op de behandeling van zijn of haar strafzaak. Soms is voor die cliënt de gang naar de rechter 'de eerste keer' en alleen daarom al ondraaglijk spannend. Als die cliënt vaker tegenover de rechtbank en de officier van justitie heeft gezeten, is daar in veel gevallen weinig van bijgebleven door de indruk die de zitting heeft gemaakt of door het beperkte vermogen van die cliënt om te kunnen bevatten of doorgronden wat zich voltrekt. Er is ook veel voor te bereiden: niet alleen willen cliënten weten wie ze in de rechtbank zullen treffen en hoe het eraan toe zal gaan, maar ook willen zij weten hoe ze zich het beste kunnen gedragen, wat ze wel of niet mogen zeggen en in welke bewoordingen. Als de cliënt niets ter voorbereiding op de zitting vraagt, mag je je als raadsman pas echt zorgen maken over hoe die cliënt zal overkomen op de rechter en welke consequenties voor hem of haar daaraan worden verbonden. Emoties als onzekerheid, angst, boosheid of verdriet, het gevoel niet te worden begrepen of te kort te schieten, het gebrek aan vertrouwen in een goede afloop of in de persoon die over hem of haar beslist: het is allemaal in wisselende mate bij iedere verdachte aanwezig en voor elke zitting. Het is niet te beoordelen of een strafrechter zich altijd bewust is van deze achtbaan, nog los van de vraag of het zittingsrooster of het forum de rechter de gelegenheid biedt zich daadwerkelijk in de persoon van de verdachte en diens omstandigheden te verdiepen.

Op 27 september 2012 sprak Stijn Franken op de Dag van de Rechtspraak in de Gevangenpoort te Den Haag voor een publiek van rechters over de wijze waarop naar zijn

1 P. Buurman, *Een goede nachtrust*, Das Mag Uitgeverij BV 2020, p. 166.

inzicht een verdachte behoort te worden benaderd door de rechter die hem berecht.² De kern van de korte voordracht bestond in een beschouwing over de ervaringen van Lucia de Berk, de uiteindelijk vrijgesproken³ en van alle blaam gezuiverde Haagse verpleegster die werd verdacht van en veroordeeld tot levenslang én TBS voor de moord op zeven zieke kinderen en drie pogingen daartoe. Zij schetst in haar boek hoezeer zij bezig was met welke indruk ze maakte op de strafrechters en hoe ze zich beoordeeld voelde.⁴ In zijn lezing trapte Franken af met de casus van de inbreker die enkele dagen voor die lezing bij zijn nachtelijke poging vogels uit een volièrre te stelen door toedoen van de bewoner het leven had gelaten. Volgens toenmalig staatssecretaris Teeven kon dit overlijden worden beschouwd als een ‘inbrekersrisico’.⁵ De vicepresident van de rechtbank Amsterdam destijds, Frans Bauduin, keurde de uitlating van Teeven af in de bredere context dat politici zich niet met lopende strafzaken horen te bemoeien omdat daarmee de nuance van het rechterlijk oordeel in het gedrang komt.⁶

De uitlating van Teeven vormde voor Franken de brug naar de essaybundel van toenmalig advocaat-generaal bij de Hoge Raad Jan Leijten met de beroemde titel ‘De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker’. De titel is ontleend aan het gelijknamige essay waarin Leijten zich als gedachtenoefening juist probeert te verplaatsen in de persoon van de nachtelijke inbreker en zo de inbreker ‘mens’ probeert te maken.⁷ Franken koppelde aan het essay van Leijten de mijns inziens terechte opvatting dat humaniteit net als onpartijdigheid en onafhankelijkheid een kernwaarde is voor de rechtspraak. ‘Mijn opvatting is dat de rechter steeds oprecht geïnteresseerd moet zijn [tijdens] de uitspraak en ook ter zitting in de verdachte, in diens verhaal, in diens omstandigheden. Die rechter: die beseft dat hij gemakkelijk in de valkuil kan stappen van de [...] fundamentele attributiefout, waarbij de daad en dader op één lijn worden gesteld.’ De strafrechter die daadwerkelijk geïnteresseerd is, in gesprek gaat en haarfijn uitlegt waarom de verdachte wordt gestraft, ook al is die straf zwaar, kan rekenen op aanvaarding door de verdachte en faciliteert daarmee een einde van de zaak zonder hoger beroep. Omdat de verdachte zich gehoord voelt, omdat die als mens is behandeld. Dat is niet alleen Frankens ervaring anno 2012, maar dat is ook mijn ervaring anno 2020, en met de mijne ook de ervaring van veel andere advocaten.

Iedere strafrechter in Nederland beseft dat die daadwerkelijke interesse in de persoon van de verdachte het karakter van een zitting en het goede verloop mede bepaalt. Dat vergt niet alleen onafhankelijkheid en onpartijdigheid in alle opzichten, bijvoorbeeld het niet

2 ‘Verhalenverteller Stijn Franken’, *Raad voor de Rechtspraak*, YouTube 5 oktober 2012.

3 Hof Arnhem 14 april 2010, ECLI:NL:GHARN:2010:BM0876.

4 Lucia de Berk, *Lucia de B. Levenslang en TBS*, De Arbeiderspers 2010.

5 ‘Teeven: dood is inbrekersrisico’, nos.nl, 26 september 2012.

6 ‘Rechter: Teeven ging te ver met uitspraak inbrekersrisico’, parool.nl, 14 oktober 2012.

7 J. Leijten, *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker*, Uitgeverij Balans 1992, p. 157-158.

vooringenomen zijn, maar dat vergt ook tijd. De bijkomende kosten van die interesse zijn hoog: die interesse vergt een betere voorbereiding van en verdieping in de zaak, meer tijd vooraf en tijdens, meer zittingscapaciteit, en betere voorlichting en meer kennis over de verdachte. Het wringt dat in onze huidige strafrechtspleging op al die onderdelen, misschien afgezien van langlopende megazaken, geen tijd en ruimte daartoe over is. Het veronderstelt bovendien dat die daadwerkelijke interesse in de verdachte nog steeds een essentieel uitgangspunt is van het strafproces. Van dat uitgangspunt zijn we ver afgedreven door de onophoudelijke slachtofferemancipatie van de laatste decennia, door de noodzaak om de enorme stroom strafzaken beleidsmatig te keren door het openbaar ministerie en door middel van buitengerechtelijke afdoening, en de groeiende intolerantie in de maatschappij voor mensen die over de strafrechtelijke schreef gaan met de bijbehorende roep om meer en hardere bestraffing van ‘de daders’,⁸ vooral als het de ander of een specifieke groep anderen betreft. Een verdachte is al lang niet meer de enige die wordt bediend door de rechter, laat staan dat die verdachte de belangrijkste is. Het is overigens een rare veronderstelling dat meer aandacht voor het slachtoffer als vanzelfsprekend ten koste behoort te gaan van de aandacht voor de verdachte: als beiden zouden worden beschouwd als afnemer van het product strafrecht ligt het in de rede voor de fabrikant en de winkelier om de cliëntele aanzienlijk beter te willen bedienen. In het afgelopen jaar is bovenop dit alles nog een probleem gestapeld in de vorm van maatregelen die verband houden met de uitbraak van covid-19 en het op stel en sprong willen digitaliseren van zittingen om de strafrechtspleging nog enigszins aan de gang te houden.⁹

De rechtspraak lijkt ook zelf te zijn afgestapt van het klassieke uitgangspunt dat het strafproces draait om de verdachte met het streven het recht zo doeltreffend mogelijk in te zetten onder het mom van ‘maatschappelijk effectieve rechtspraak’.¹⁰ In het krachtveld van een nijpend tekort aan financiële middelen, een chronische overbelasting en een haperende digitaliseringsagenda worden naast ‘het recht dichterbij de maatschappij brengen’ steevast als belangrijkste voornemens het inlopen van achterstanden en het verkorten van doorlooptijden gepresenteerd.¹¹ De klassieke strafrechtspraak staat onder druk en dreigt als zodanig te verdwijnen, wat ook consequenties heeft voor de benadering van de verdachte.¹² Anders gezegd: in de Jaarverslagen worden steevast onafhankelijkheid en

8 J. Hoekman, ‘U zegt verdachte? Waarom zie ik dan een dader?’, *Bsb* 2020/3, p. 144-145.

9 Zie hierover D. de Vocht, ‘Van hoesters en spugers tot ingetrokken verloven. De impact van corona op de Nederlandse strafrechtspleging’, *NJB* 2020/883, p. 978 en 979.

10 Jaarplan 2019, p. 5 (te raadplegen via: www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/jaarplan-van-de-Rechtspraak-2019.pdf).

11 Jaarplan 2020, p. 4-5 (te raadplegen via: www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/jaarplan-van-de-Rechtspraak-2020.pdf).

12 J.H. Crijns en R.S.B. Kool, ‘Afscheid van de klassieke strafrechtelijke procedure?’, in: *Afscheid van de klassieke procedure? Preadviezen* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2017-1), Deventer: Wolters Kluwer 2017, p. 265-357.

onpartijdigheid genoemd als kernwaarden, naast integriteit en professionaliteit, maar niet de humaniteit.¹³ Een gebrek aan focus op humaniteit brengt meer risico's met zich voor inbrekers dan eenzaamheid of de dood, namelijk het risico niet meer te worden gehoord. Vanuit dat perspectief is in plaats van voor het essay van Leijten veel meer te zeggen voor de roman *Een goede nachtrust* van Peter Buurman. 'Jouw probleem is niet dat je inbreker bent, [het] is dat je mens bent.'¹⁴ Maar daarover later meer.

2 HET GEVOEL VAN EEN RECHTVAARDIGE BEHANDELING

De ervaring dat uitspraken van rechters eerder worden geaccepteerd door de verdachte als een verdachte zich gehoord voelt door degene die over hem oordeelt, kan goed worden gestaafd aan de hand van wetenschappelijk onderzoek. De idee dat een rechterlijke uitspraak aan legitimiteit wint naarmate die uitspraak wordt aanvaard door de betrokken procespartijen, in het bijzonder de verdachte, is rechtstreeks terug te voeren op het begrip van *procedural fairness* of *procedural justice* waarbij het vertrouwen in de rechtspraak wordt gekoppeld aan de ervaren rechtvaardigheid in de procedure. Dit is uitgebreid onderzocht in de dissertatie van Grootelaar.¹⁵ *Procedural justice* is een van oorsprong sociaalpsychologisch concept dat afwijkt van wat juristen onder die procedurele rechtvaardigheid verstaan. Dat rechtvaardigheidsoordeel ziet namelijk niet op de vraag of een proces volgens de wet en met inachtneming van de fundamentele waarborgen van artikel 6 EVRM is verlopen, maar het ziet op 'de subjectieve indruk die mensen zich vormen van de eerlijkheid en rechtvaardigheid van de procedure en van hoe ze behandeld worden tijdens die procedure'.¹⁶

Uit het empirisch onderzoek van Grootelaar volgt dat als rechtszoekenden zich eerlijk behandeld voelen, zij eerder geneigd zijn de rechter te vertrouwen.¹⁷ Dit geldt niet alleen in het geval dat die rechtszoekende een in zijn of haar ogen gunstige uitspraak krijgt, maar ook en juist nog sterker als hij of zij die uitspraak ongunstig vindt. Uit onderzoek naar verschillende juridische procedures vloeit ook voort dat een rechtszoekende met een rechtvaardigheidsgevoel dat is gekoppeld aan zijn of haar eigen zaak doorgaans andere

13 Zie hierover ook het mooie pleidooi van officier van justitie Disa Jironet, *Misdaad en mededogen*, Ambo/Anthos Uitgeverij, 2020.

14 Buurman 2020, p. 166.

15 Zie hieromtrent uitgebreid de studie van H.A.M. Grootelaar, *Interacting with Procedural Justice in Courts* (dissertatie Utrecht), Utrecht University 2018.

16 Grootelaar 2018, p. 166.

17 Het concept van *procedural justice* is eerder gebruikt in relevant criminologisch onderzoek naar de relatie tussen de mate waarin gedetineerden zich eerlijk en respectvol behandeld voelen gedurende hun gevangenisstraf en recidive: K.A. Beijersbergen, A.J.E. Dirkzwager en P. Nieuwbeerta, 'Reoffending after release: Does procedural justice during imprisonment matter?', *Criminal Justice and Behavior* 2016, 43(1), p. 63-82. 'This notion is central to procedural justice theories, which argue that people will be more likely to comply with the law when they feel treated in a just and decent way by actors who enforce the law.'

factoren belangrijk vindt dan de rechter – met een meer algemene, overkoepelende inschatting van rechtvaardigheid – denkt dat die rechtszoekende belangrijk vindt. Het onderscheid wordt gemaakt in de ‘proactieve procedurele rechtvaardigheid’ voor de rechter en ‘reactieve procedurele rechtvaardigheid’. Waar rechters bij bepaalde (niet-strafrechtelijke) procedures voorafgaand aan de behandeling eerder denken aan het laten uitspreken van de rechtszoekende als belangrijkste factor, hechten die rechtszoekenden achteraf daarnaar gevraagd meer waarde aan een respectvolle benadering en een goede voorbereiding door de rechter. Uitkomst van het onderzoek van Grootelaar is dat in de beleving van ieders gevoel van procedurele rechtvaardiging een duidelijk verschil zit.¹⁸ Opvallend is ook dat als rechters inschatten dat veel op het spel staat voor de rechtszoekende, zij zichzelf ook hoger aanslaan op de schaal van de procedurele rechtvaardigheid. Maar als rechters dachten dat zij rechtzoekenden eerlijk behandelden, betekende dat niet dat diezelfde rechtzoekenden vonden dat zij eerlijk waren behandeld. Het blijkt bovendien voor de rechter als ‘gever’ van *procedural justice* lastig in te schatten wat ertoe doet en wanneer het als eerlijk voelt voor de rechtszoekende als ‘de ontvanger’.¹⁹

Een belangrijke terugkerende vraag is in welke mate de strafrechter naar zijn mening *procedural justice* realiseert voor een verdachte en of dat overeenstemt met hoe de verdachte het beleeft. Dat is als zodanig niet onderzocht door Grootelaar en een dergelijk onderzoek laat zich evenmin uitvoeren in een qua opzet en omvang beperkte bijdrage als de onderhavige. De concepten en bevindingen van Grootelaar lenen zich echter wel voor een eerste beschouwing in het licht van een dergelijk onderzoek, namelijk voor een even belangrijke vraag op welke wijze die *procedural justice* kan worden bewerkstelligd. Het ligt niet voor de hand dat met wettelijke voorschriften ‘gevoelens’ kunnen worden afgedwongen in de zin dat een gewenste wijze van bejegening en de ervaring die daarmee gepaard gaat zich in regels laten vatten. *Procedural justice* is in dat verband nog het meest te zien als een resultaat van hoe in de strafrechtspraktijk invulling wordt gegeven aan het samenstel aan wettelijke regelingen, beleid, rechtspraak en overige voorzieningen. Dat samenstel is echter vooral toegesneden op het waarborgen van de kernwaarden van onafhankelijkheid en onpartijdigheid en niet op die andere kernwaarde humaniteit, niet op ‘het als mens behandeld worden door de strafrechter’. Intrigerend daarbij is dat die *procedural justice* voor de verdachte blijkt het onderzoek van Grootelaar niet louter samenhangt met die eerste twee kernwaarden, maar mede wordt ingegeven door hoe serieus genomen en bejegend de verdachte zich voelt. Het is mede in het licht van het streven naar het gevoel van de verdachte te worden gezien en gehoord interessant te onderzoeken of de wettelijke regelingen, beleid en rechtspraak toereikend zijn om ook die andere kernwaarde in de strafrechtspraktijk te faciliteren.

18 Grootelaar 2018, p. 167.

19 Grootelaar 2018, p. 168.

3 DE NEUTRALE STRAFRECHTER

Tineke Cleiren heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de positie en het functioneren van de strafrechter in de Nederlandse strafrechtspleging. Dat onderzoek ziet niet alleen op de stappen die de strafrechter heeft te zetten om te komen tot een bewezenverklaring, zoals die in de selectie en waardering van het bewijs²⁰ en die van de rechterlijke overtuiging,²¹ maar ook op de legitimering van het rechterlijk oordeel.²² Het meest relevante onderzoek van haar hand ten aanzien van deze bijdrage is de studie die zij verrichtte voor De Vereniging-Met-De-Lange-Naam²³ die uiteindelijk leidde tot een monografie over de neutrale strafrechter.²⁴

3.1 Neutraliteit versus humaniteit

Neutraliteit staat in een eerste beleving voor de eerdergenoemde kernwaarden van onpartijdigheid en onafhankelijkheid, aldus Cleiren. Het onderzoek van Cleiren naar de vraag wat neutraliteit voor de strafrechter inhoudt, levert wel een veelzijdiger beeld op maar zonder dat de humaniteit daar nu per se onderdeel van uitmaakt. Bij een opsomming van kwaliteiten die horen bij een neutrale strafrechter komt Cleiren tot omschrijvingen als ‘onbevangenheid, niet-vooringenomenheid, zonder vooroordeel, belangeloos, met distantie, zonder sympathie of antipathie en zonder aanzien des persoons’.²⁵ Het valt op dat een aantal van de genoemde kwaliteiten – distantie, geen sympathie en ‘zonder aanzien des persoons’ – zich juist minder goed lijkt te verhouden met de kernwaarde humaniteit. Oftewel: het lijkt erop dat voor het kunnen ervaren van *procedural justice* neutraliteit alleen niet genoeg zal zijn, maar zelfs te weinig zal geven. Aan de andere kant kan onvoldoende distantie en te veel sympathie de kernwaarde van de onpartijdigheid bedreigen. Dit is een

20 Zie bijvoorbeeld C.P.M. Cleiren en M.J. Dubelaar, ‘De betekenis van het scenariodenken voor het bewijs op grondslag van de tenlastelegging en de rechterlijke onderzoeksplicht’, *Strafblad* 2014, p. 439-448 en C.P.M. Cleiren en M.J. Dubelaar, ‘Modernisering van het strafrechtelijk bewijsrecht’, *RM Themis* 2018, p. 191-203.

21 C.P.M. Cleiren, ‘De rechterlijke overtuiging. Een sprong met hindernissen’, *RM Themis* 2010, p. 259-267.

22 C.P.M. Cleiren, ‘Verschuivingen in de aandacht van de strafrechter. Verdeel en ‘heers’.’, in: P.H.P.H.M.C. van Kempen e.a. (red.), *Levend strafrecht. Strafrechtelijke vernieuwingen in een maatschappelijke context. Liber Amicorum Ybo Buruma*, Deventer: Kluwer 2011, p. 107-120 en C.P.M. Cleiren, ‘Tegen-rechtspraak. Publieke strafrechtspraak als uitdaging voor het publiekrechtelijke strafrecht’, in: E.M.T. Huijzer e.a. (red.), *Recht en Media. Zijn de media een gevaar of een zegen voor het recht?*, Apeldoorn-Antwerpen: Maklu 2014, p. 71-85.

23 C.P.M. Cleiren, ‘De neutrale strafrechter’, in: *De neutrale strafrechter. De doorwerking in privaatrechtelijke verhoudingen van het primaire recht in de Europese Unie, Preadvies voor de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2011, p. 185-240.

24 C.P.M. Cleiren, *De Neutrale Strafrechter. Instrumenten en waarborgen voor onafhankelijkheid en onpartijdigheid*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2012.

25 Cleiren 2012, p. 13.

spanningsveld dat omwille van de kwaliteit van de strafrechtspraktijk steeds dient te worden onderkend.

In haar zoektocht naar wat de neutrale strafrechter onpartijdig en onafhankelijk maakt en naar de normstellende en corrigerende instrumenten die daar bij horen analyseert Cleiren regelgeving, beleid en rechtspraak. Het is duidelijk dat veel instrumenten bestaan die de onafhankelijkheid en de onpartijdigheid van de rechter kunnen en moeten waarborgen: van het regelen van de verhouding tussen de wetgevende en de rechterlijke macht en de verhouding van de zittingsrechter tot het openbaar ministerie, tot bepalingen rondom nevenfuncties en functiecumulatie, het rechtspreken in meervoudige kamers, het stelsel van rechtsmiddelen en procedures voor verwijzingen. Voor de meeste instrumenten geldt dat die bij een eerste beschouwing weinig van doen hebben met humaniteit en de ervaring van *procedural justice* aan de kant van de verdachte, maar als de uitwerking van die instrumenten in de strafrechtspleging nader wordt beschouwd, verandert dat beeld enigszins. Ook voor het waarborgen van de beeldvorming dat de strafrechter neutraal is bestaan veel instrumenten zoals richtlijnen, gedragscodes, leidraden en protocollen met betrekking tot openheid en transparantie, maatschappelijk engagement en diversiteit. De instrumenten die de beeldvorming zouden moeten helpen lijken opmerkelijk genoeg juist minder geschikt voor het vormgeven aan die andere kernwaarde omdat die voornamelijk zijn gericht op het *voorkomen* dat het persoonlijke doorklinkt in de opstelling van de strafrechter. De kernwaarden van onafhankelijkheid en onpartijdigheid staat daarbij centraal en niet de humaniteit.

3.2 *Schurende functiecumulatie*

Een goed voorbeeld van hoe een instrument om onpartijdigheid te faciliteren ook betekenis kan hebben voor hoe een verdachte zich bejegend voelt door de strafrechter, betreft de wettelijke bepalingen en het toetsingskader in de rechtspraak die zien op het al dan niet vermijden van functiecumulatie. Functiecumulatie komt eigenlijk neer op het meerdere keren kunnen treffen van dezelfde rechter gedurende verschillende fasen van het strafproces.²⁶ Het beeld rondom dat instrument – mag het wel of mag het niet, is het bezwaarlijk met het oog op de onpartijdigheid van de strafrechter – is diffuus.²⁷ Functiecumulatie kan ongetwijfeld de neutraliteit van de strafrechter beïnvloeden of de schijn wekken dat de zaak wordt behandeld door een niet neutrale strafrechter. Het uitsluiten of beperken van

26 Zie bijvoorbeeld HR 9 januari 2018, ECLI:NL:HR:2018:21: mag een raadsheer die als raadsheer-commissaris en poortraadsheer een beslissing heeft genomen op een verzoek tot het horen van een getuige nog wel zitting nemen in de kamer van het gerechtshof die inhoudelijk over de zaak zal oordelen?

27 Cleiren 2011, p. 199-208.

functiecumulatie kan daarom bijdragen aan de neutraliteit van de strafrechter.²⁸ Functiecumulatie als zodanig hoeft echter geen strijd op te leveren met artikel 6 EVRM en het enkele feit dat een rechter in een eerdere fase een beslissing heeft genomen is niet voldoende om te twifelen aan diens onpartijdigheid, aldus de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.²⁹ Anders gezegd: een rechter die eerder over de voorlopige hechtenis van een verdachte heeft beslist in raadkamer of op de pro forma-zitting dat de verdachte blijft vastzitten, kan op grond van dit toetsingskader zonder problemen – bij gebrek aan een wettelijk verbod en met de onpartijdigheid van de rechter als uitgangspunt – ook inhoudelijk over de strafzaak oordelen. Dat is ook het geval bij een politierechter die vanwege de complexiteit de zaak verwijst naar de meervoudige kamer en daar zelf zitting in neemt, en bij de strafrechter die in een aparte procedure ook de ontnemingszaak voor zijn rekening neemt. Het lijkt ook te gelden voor de strafrechter die eerder en in een apart vonnis in een strafzaak tegen een medeverdachte heeft veroordeeld om vervolgens daarna de strafzaak van de verdachte te behandelen, maar het gaat met deze voorbeelden mijns inziens wel steeds meer wringen dat deze beslissingen bij dezelfde rechter zijn belegd en nog meer als dat een politierechter betreft. Er bestaat soms wel duidelijkheid: in artikel 268 lid 2 Sv is de beperking opgenomen ten aanzien van de rechter-commissaris die enig onderzoek in de strafzaak heeft verricht en daardoor is uitgesloten van deelname in de berechting van de zaak. Dergelijke wettelijke beperkingen zijn echter niet talrijk en niet echt consequent: een raadsheer-commissaris mag wel onderdeel uitmaken van de zittingscombinatie.

De afweging rondom de neutraliteit en de kernwaarde van de onpartijdigheid bij functiecumulatie is op deze wijze vooral gestoeld op twee afwegingen, namelijk de vraag of er een wettelijk verbod is en of de vooropgestelde onpartijdigheid blijft gelden. Dit werkt een uiterst formele toets in de hand waarop het antwoord al snel is gegeven, met het gevaar dat niet goed genoeg door die toets heen wordt geprikt naar de vraag of de verdachte zich nog serieus genomen voelt door de strafrechter. De praktijkvoorbeelden waarin de vraag naar neutraliteit merkbaar schuurt met de *procedural justice* die de verdachte ervaart en ook consequenties daarvoor heeft, zijn talrijk. Een extra accent bij afwegingen in het kader van de onpartijdigheid in het kader van functiecumulatie zou wat mij betreft in voorkomende gevallen dienen te worden gelegd bij de vraag of de verdachte zich nog wel goed kan voelen bij de rechter(s) die hem berecht(en), juist omdat die formele toets de strafrechter doorgaans wel zal toestaan met de strafzaak door te gaan. Dit zou ook zonder al te veel gedoe uitgangspunt kunnen zijn bij de verdeling van de werkzaamheden over de strafrechters in de rechtbank. Bijvoorbeeld de raadkamerbeslissingen ten aanzien van de gevangen-

28 Cleiren 2012, p. 26.

29 Zie bijvoorbeeld EHRM 24 mei 1989, ECLI:NL:XX:1989:AD0800, m.nt. P. van Dijk (Hauschildt vs Dene-marken).

houding werken rechtstreeks door op het gevoel van een gebrek aan procedurele rechtvaardigheid bij verdachten als één of meer dezelfde rechters ook het vonnis over hem vellen. Zo liep één van mijn cliënten die was geschorst door de rechter-commissaris en na een appel van de officier van justitie tegen die beslissing door de raadkamer weer gevangen was genomen, tegen het probleem aan dat dezelfde voorzitter twee weken later ook de raadkamer gevangenhouding deed én drie maanden later de inhoudelijke behandeling. Wat hem betreft stond het vonnis al vast maar daar was feitelijk door ons niets tegen te doen gezien het formele toetsingskader. Nu de inhoudelijke behandeling als gevolg van de corona-maatregelen ook nog verkort digitaal moest plaatsvinden en de meervoudige kamer bij verrassing liet weten diezelfde avond al vonnis te wijzen in plaats van standaard na twee weken (waarom?), was het de cliënt niet meer uit te leggen dat naast de vermeende onpartijdigheid ook voldoende oog bestond voor hem als persoon.³⁰

Beslissingen in het kader van de voorlopige hechtenis – 90 dagen blijven zitten – door dezelfde rechter die later de zaak inhoudelijk behandelt werken zonder uitzondering door op het vertrouwen dat een cliënt heeft in de onpartijdigheid van de strafrechter, maar mede vanwege het gemak waarin beslissingen over de voorlopige hechtenis worden genomen: afgeraffelde, korte zittingen met nauwelijks spreektijd en zonder gemotiveerd oordeel. En die rechter zou dan 90 dagen later oordelen dat cliënt het feit waarvoor hij vast zit niet zou hebben gepleegd? Er gaat veel over het hoofd van mijn cliënten heen, maar dit houden zij toch scherp voor de geest. In voorkomende gevallen verzoek ik een strafrechter tijdens een inhoudelijke behandeling zich te verschonen als die als voorzitter van de raadkamer de gevangenhouding heeft bevolen en later als politierechter over de zaak zou moeten oordelen. Hier raakt het waarborgen van onpartijdigheid ook het ervaren van *procedural justice* door de verdachte, als een formeel toetsingskader wordt gehanteerd en de strafrechter vanuit haar eigen referentie meent die zaak nog onafhankelijk en onpartijdig te kunnen beslechten. Het ligt voor de hand dat meer aandacht dient te bestaan voor het vermijden van sfeercumulatie, ongeacht de wettelijke regeling en toetsingskaders in de rechtspraak.

3.3 *Nieuwe ronde, nieuwe kansen?*

Een ander instrument waarin het waarborgen van onpartijdigheid rechtstreeks kan samenhangen met het ervaren van *procedural justice* bestaat in de regel dat het wettelijk stelsel van rechtsmiddelen met zich brengt dat niet in hoger beroep dezelfde rechters oordelen over de zaak als in eerste aanleg. Eén van de duidelijkste voorbeelden van de laatste jaren waarin dit minst genomen ongelukkig is geweest en wat mij betreft verkeerd is gegaan, betreft het arrest van het gerechtshof Amsterdam in de zaak Passage waarin *en*

³⁰ De zaak waaraan wordt gerefereerd betreft Rb. Amsterdam 15 april 2020, ECLI:NL:RBAMS:2020:2412.

passant over Willem Holleeder die in dat proces niet terecht stond – sterker nog: over wie nog apart vonnis moest worden gewezen door de rechtbank Amsterdam en welk onderzoek nog liep – alvast werd geoordeeld dat hij de moord op Kees Houtman had uitgelokt en had deelgenomen aan een criminele organisatie.³¹ Dit vormde voor het gerechtshof Amsterdam dat een aantal jaar later het hoger beroep van Holleeder voor zijn rekening neemt en te diens aanzien moest oordelen over de vraag of hij zich daadwerkelijk schuldig heeft gemaakt aan die feiten, echter geen belemmering dat hoger beroep toch te behandelen.³² Er zijn immers andere raadsheren bij de zaak in hoger beroep betrokken dan bij ‘Passage’, zo is de redenering, en de wet schrijft voor dat het gerechtshof enkel naar een ander hof dient te verwijzen als één van de raadsleden of de griffiers die werkzaam zijn het Amsterdamse hof persoonlijk betrokken zijn in een zaak. De ironie brengt echter met zich dat de rechtbank Amsterdam in het vonnis in de zaak Holleeder wel degelijk vooruit had verwezen naar de door het gerechtshof geschreven arrest in ‘Passage’.

De formele toets van de wet en de vooropgestelde onpartijdigheid brengen hier met zich dat feitelijk een hele vreemde situatie kan blijven bestaan die veel afdoet aan de wijze waarop een verdachte zich bejegend voelt. Waar de verdediging uitgebreid had verzocht en had gemotiveerd waarom het voor cliënt duidelijk was dat hij door het gerechtshof Amsterdam al was veroordeeld en dat het beredeneerde gevoel bij hem kon beklijven dat de rechtbank Amsterdam op dat eerdere arrest had voortgeborduurd en dat voor het gerechtshof in hoger beroep niet anders zou zijn, volstond het gerechtshof in zijn afwijzende beslissing op het verzoek om verwijzing naar een ander gerechtshof met een argumentatie dat geen van de raadsheren eerder bij de feiten als zodanig maar evenmin bij het oordeel van het gerechtshof Amsterdam in ‘Passage’ betrokken is geweest. In termen van *procedural justice* schiet dit mijns inziens tekort omdat wederom niet door die formele toets heen wordt geprikt en inhoudelijk wordt ingegaan op waar het echt om draait. Meer aandacht voor die argumenten van de verdediging kan wel degelijk met zich brengen dat het gerechtshof uiteindelijk alsnog niet hoeft te verwijzen omdat de verdachte zich wel gehoord weet. Het niet inhoudelijk responderen op het gestelde versterkt de gevoelens dat de verdachte hoe dan ook tekort wordt gedaan.

3.4 *Een haperend correctiemechanisme*

De neutraliteit van de strafrechter kent ook instrumenten die een gebrek aan onafhankelijkheid en onpartijdigheid kunnen corrigeren: het verzoeken om verschoning en het wraken. Deze instrumenten houden ook rechtstreeks verband met het effectueren van

31 Hof Amsterdam, 29 juni 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:2495.

32 Hof Amsterdam, 2 december 2020, ECLI:NL:GHAMS:2019:5028.

procedural justice voor het geval dat de verdachte in redelijkheid het gevoel heeft dat de strafrechter zich jegens hem of haar vooringenomen heeft getoond. Een probleem is wel dat ook ten aanzien van deze correctiemechanismen sprake is van een formele toets waarbij niet naar de onderliggende problematiek ten aanzien van de onderlinge verhoudingen wordt gekeken. Vast uitgangspunt van de Hoge Raad is ook hier weer dat de rechter uit hoofde van zijn aanstelling moet worden vermoed onpartijdig te zijn, tenzij zich uitzonderlijke omstandigheden voordoen die zwaarwegende aanwijzingen opleveren voor het oordeel dat de rechter jegens de verdachte een vooringenomenheid koestert, althans dat de bij de verdachte bestaande vrees daarvoor objectief gerechtvaardigd is.³³ De combinatie van een heldere wettelijke grondslag in artikel 512 Sv³⁴ en het formele karakter van de toets maakt dat wrakingsverzoeken misschien gemakkelijk kunnen worden gedaan maar slechts weinig gegrond worden verklaard.

‘[De] bewijsstandaard is blijkaar zodanig zwaar dat wrakingskamers de weg kiezen van de schijn van onpartijdigheid via de objectieve toets. Wel wordt regelmatig – en naar het zich voorlopig laat aanzien – meer dan vroeger gebruik gemaakt van het instrument van de wraking om de attitude van de rechter aan de orde te stellen. Het gaat daarbij veelal om een stijl van optreden of communiceren, die als niet passend bij de onschuldpresumptie of grievend of onnodig uitdagend kan overkomen.’³⁵

Van lichtvaardig gebruik van de mogelijkheid tot wraken of zelfs van misbruik van procesrecht, zoals wordt verondersteld in een gezamenlijke brief van het openbaar ministerie en de Raad voor de Rechtspraak aan de minister van Rechtsbescherming,³⁶ blijkt bij nadere beschouwing van de beschikbare cijfers echter geen sprake.³⁷

Cleiren onderscheidt een vijftal bezwaren tegen de attitude van de strafrechter die zij uit de rechtspraak destilleert: (1) bezwaar tegen procesbeslissingen of tussentijdse beslissingen; (2) onvoldoende recht doen aan de beginselen van hoor en wederhoor; (3) het maken van opmerkingen of het trekken van conclusies die niet passend worden geacht voor de waarheidsvinding; (4) het zich uiten op een wijze die niet passend is of grievend

33 D. de Vocht, Commentaar op art. 512 Sv, aantekening 5, in: C.P.M. Cleiren, J.H. Crijns & M.J.M. Verpalen (red.), *Tekst & Commentaar Strafvoeding*, Kluwer 2019, verwijzend naar HR 26 mei 1992, NJ 1992/676.

34 G.J.M. Corstens, M.J. Borgers en T. Kooijmans, *Het Nederlands strafprocesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018, p. 137.

35 Cleiren 2012, p. 47.

36 Brief van de Raad voor de Rechtspraak en het Openbaar Ministerie van 11 juli 2018 met kenmerk UIT 11042 - STRAT/RB.

37 P.P.J. van der Meij, ‘De ijdelheid van wraken en het wraken van ijdelheid’, in: P.P.J. van der Meij, S.L.J. Janssen, R. Malewicz & A.M. Timorason (red.), in: *Aan de slag* (Liber Amicorum Gerard Hamer), Sdu 2018, p. 171-184.

is in de verhouding tot de verdachte of diens raadsman; en (5) het optreden van de rechter voor of na de zitting dat doet twifelen aan diens niet-vooringenomenheid. Opmerkelijk genoeg komt Cleiren voor alle vijf de categorieën tot de conclusie dat de daarop gestoelde wrakingsverzoeken meestal niet gegrond worden verklaard, terwijl je bij de bloemlezing aan gekozen bewoordingen door of aangenomen (non-verbale) proceshoudingen door de betreffende strafrechters in geval van de afgewezen wrakingsverzoeken afvraagt waarom die zich in de zittingszaal zo hebben laten gaan of gedragen.³⁸ ‘De meest voorkomende reden om tot afwijzing [van een wrakingsverzoek] te komen is dat de in het wrakingsverzoek genoemde omstandigheid alleen onvoldoende is om vooringenomenheid aan te nemen.’³⁹ Het verzoek om verschonen en het wraken raakt meestal iets anders dan waar het correctiemechanisme op is geënt, namelijk alleen om de daadwerkelijk vooringenomen rechter van de zaak te krijgen als die daar zelf niet toe besluit. Dit zou ook omgedraaid kunnen worden, namelijk dat indien niet op apert onjuiste gronden maar evenmin haalbaar wordt gewraakt, een rechter in voorkomende gevallen eerder in die wraking zou kunnen berusten zelfs nadat dat wrakingsverzoek formeel is afgewezen. Met het oog op het effectueren van *procedural justice* is dat geen vreemde gedachte, omdat zich toch ‘een omstandigheid heeft voorgedaan’ en wel vaststaat dat na een mislukte wraking de verhouding tussen de strafrechter en de verdachte als die niet wordt gerepareerd nooit tot een aanvaarding van een vonnis zal leiden. Als argument kan worden meegewogen dat het aanzien van de onpartijdigheid van de strafrechter bij het berusten in een wrakingsverzoek zeker niet wordt geschaad maar juist wordt bevestigd, en dat diens onafhankelijkheid wordt onderstreept.

Het is maar zelden dat een strafrechter zijn negatieve gevoelens jegens een verdachte niet kan onderdrukken en zijn professionaliteit laat varen, maar een dergelijke weerstand, afkeur of minachting wordt wel degelijk vaak genoeg gevoeld door de verdachte. Het feit dat een wraking niet haalbaar is, zal de meeste advocaten ervan weerhouden te wraken maar dat betekent niet de onpartijdigheid en het niet vooringenomen zijn van de rechter door de verdachte zo gemakkelijk wordt geslikt als het toetsingscriterium van de Hoge Raad doet voorkomen. Er zijn maar weinig gevallen waarin een strafrechter zich zo lomp en onbeschoft gedraagt dat daarop een haalbare wraking kan worden gestoeld. Een Assense politierechter die was gewraakt door een verdachte zonder raadsman omdat die zich tijdens de zitting had afgevraagd of de verdachte ‘wel goed bij zijn hoofd was’, had dat wrakingsverzoek vervolgens keihard genegeerd door de verdachte toe te voegen ‘we willen allemaal wel eens wat’. Zowel wat betreft de bejegening als wat betreft het negeren van het wrakingsverzoek werd die politierechter door het gerechtshof waar de zaak na anderhalf jaar was aanbeland voor de behandeling in hoger beroep, op de vingers getikt.⁴⁰ Diezelfde rechter

38 Cleiren 2012, p. 47-52.

39 Cleiren 2012, p. 57.

40 Hof Arnhem-Leeuwarden 14 februari 2020, ECLI:NL:GHARL:2020:1755.

had onlangs opnieuw een wrakingsverzoek aan de broek nadat hij een verdachte die stelde ‘ik ben toch geen mongool’ had toegevoegd ‘dat het daar anders wel op leek’.⁴¹ Dit is een relevant voorbeeld omdat die bewuste rechter blijkens zittingsverslagen van rechtbankverslaggevers⁴² en de reacties *op social media* door andere strafrechtadvocaten door de jaren heen een spoor aan vernieling heeft achtergelaten zonder dat die rechter nu vaak is gewraakt, laat staan met succes. Ook in de ‘mongool’-zaak berustte de rechter niet in het wrakingsverzoek en verscheen die bovendien niet voor de wrakingskamer. Het is één van de weinige denkbare gevallen waarin een strafrechter zich op voorhand diskwalificeert voor alle strafzaken, waarbij het wrakingsverzoek nog enkel vereist dat die vooringenomenheid ook concreet volgt.

Ik durf de stelling aan dat strafrechtadvocaten helemaal niet zo vaak en gemakkelijk wraken als hun wordt verweten, zoals ook de advocaat in die ‘mongool’-zaak aangaf (‘ik doe het nooit, maar dit sloeg alles’), en dat zij juist veel vaker zouden willen wraken omdat – of tenminste bespreekbaar zouden willen maken dat – zij aanvoelen dat het pleit al is beslecht in het nadeel van de cliënt of dat die cliënt minst genomen op flinke achterstand staat. Zelfs al zou dat niet zo zijn en de strafrechter voor zichzelf kan volhouden dat die onafhankelijk en onpartijdig zou kunnen vonnissen, dient vanuit de strafrechter wat mij betreft meer met de realiteit van de verdachte rekening te worden gehouden. Vanuit alle drie de kernwaarden gedacht ligt het in de rede voor de strafrechter meer omgevingsbewustzijn te tonen en vaker op voorhand niet aan een zaak te beginnen of tijdig uit een zaak te stappen als er aanknopingspunten zijn op grond waarvan een verdachte zou kunnen veronderstellen dat die rechter zich al een oordeel heeft gevormd. Zo is bijvoorbeeld het verschoningsverzoek door de advocaat van Geert Wilders in diens zaak voor de rechtbank Den Haag ten aanzien van de voorzitter die zich al eerder in een televisieprogramma negatief had uitgelaten over het lidmaatschap van de PVV, zonder meer invoelbaar en te rechtvaardigen.⁴³ Dat die voorzitter twee wrakingsverzoeken overleeft en uiteindelijk de streep haalt en vonnis kan wijzen, maakt niet dat de verdachte zich juist bejegend voelt. Toegegeven, in zaken waarin Geert Wilders verdachte is zal *procedural justice* aan die kant wel nooit worden ervaren, maar dat betekent niet dat het verstandig is de kat op het spek te binden.

Het onttrekken aan een zaak hoeft niet eens via een officiële verschoning, maar kan op voorhand bij een inventarisering van de strafzaken die aan de orde gaan komen door een zaak waarin eerder is beslist – al is het op een deelaspect van de verdenking – niet toe

41 Rb. Noord-Nederland 1 september 2020, ECLI:NL:RBNNE:2020:2961.

42 ‘Monte, Monte’, robzijlstra.com, 9 mei 2020: ‘Monte, Monte, je moet eerst eens tot tien tellen’, luidt de kop boven een groot artikel in Nieuwsblad van het Noorden, in september 1997. In dat 23 jaar oude artikel wordt gememoreerd aan de ‘vaak onredelijke woede-aanvallen’ van Van Capelle in de rechtszaal. Toen dus al.’

43 Van der Meij 2018, p. 181.

te delen aan die rechter. Dit is ook wat feitelijk al wel gebeurt bij de rechtbank en gerechtshoven, al is dat niet zichtbaar voor de verdachte behoudens officiële verwijzingsbeslissingen naar andere gerechten. Meer inzicht in de omstandigheid dat en de redenen waarom rechters zich verschonen, kan bijdragen aan *procedural justice*.

‘Als strekking van de [verschoning] wordt van oudsher genoemd het voorkomen van een wraking en de onaangename beraadslaging daarover. In het huidig tijdsgewricht kan men evenwel verdedigen dat de strekking breder is. De rechter dient zich op eigen initiatief en op basis van eigen verantwoordelijkheid te verschonen in geval er – om welke reden dan ook – twijfel is of zou kunnen rijzen aan zijn onpartijdigheid met betrekking tot de strafzaak. De rechter wordt opgeroepen zelf alert te zijn.’⁴⁴

Het criterium voor verschoning is vanuit dat perspectief eveneens zuinig en te formeel. Er wordt van de gelegenheid zich te mogen verschonen maar weinig gebruikt gemaakt, terwijl ruimhartig gebruik van het verschonen zowel de neutraliteit als de humaniteit dient. Ook hier zijn de praktijkvoorbeelden waarin het beter zou kunnen talrijk. Zo zal geen enkele cliënt of raadsman vertrouwen hebben in een voorzitter die een verdachte na een aantal knetterende aanvaringen veroordeelt tot zes jaar gevangenisstraf inzake een fel bestreden verdenking van poging doodslag en meened, als diezelfde rechter een paar weken later opnieuw als voorzitter en met net zo weinig inlevingsvermogen een andere strafzaak van die verdachte behandelt. De vraag dringt zich op waarom een strafrechter een zaak onder die omstandigheden zou willen doen, al zal zij zichzelf ongetwijfeld onafhankelijk en onpartijdig genoeg achten. Een verzoek tot verschoning dan wel wraking haalt op basis van de formele toets weinig uit, zodat de verdachte voor *procedural justice* bij voorbaat lijkt aangewezen op het hoger beroep en behandeling in eerste aanleg maar moet uitzingen.

3.5 *Humaniteit als kernwaarde*

Naar aanleiding van een beschouwing over de instrumenten die de onafhankelijkheid en onpartijdigheid dienen te waarborgen wordt inzichtelijk dat de neutraliteit van de strafrechter alleen inderdaad niet genoeg is om te realiseren dat de rechtspraak als eerlijk wordt ervaren, of dat het oordeel van de strafrechter wordt aanvaard. De instrumenten zijn vaak minimumgaranties en vormen een ondergrens omdat de toets die de instrumenten aanleggen een formele is die bovendien uitgaat van veronderstelde onafhankelijkheid en onpar-

44 Cleiren 2012, p. 36.

tijdigheid vanuit het perspectief van de rechter. Als die andere kernwaarde – de humaniteit – bij die toets wordt betrokken, wordt meer rechtgedaan aan wat de verdachte daadwerkelijk ervaart in het strafproces. Het is zaak zo mogelijk ook de niet-objectieve schijn van vooringenomenheid te vermijden, wat ten goede komt aan de *procedural justice* en daarmee aan het streven naar effectieve rechtspraak (omdat een strafzaak zich zo niet onnodig lang hoeft voort te slepen).

4 DE ROEP OM AANDACHT VAN DE VERDACHTE

Eerder is al opgemerkt dat een goede bejegening van een verdachte – of een slachtoffer wat datzelfde betreft – niet kan worden afgedwongen door middel van wettelijke regelingen, beleid en rechterlijke toetsingskaders. Veel is afhankelijk van de wijze waarop wordt omgesprongen met die verdachte in het strafproces en meer in het bijzonder op zitting. Een nijpend probleem daarbij is dat de strafrechtspleging al decennia onder druk staat vanwege aanhoudende capaciteitsproblemen, financieringstekorten en overbevraging. Dit laat zich goed illustreren aan de hand van de lange doorlooptijden in de strafrechtsketen waaraan met mens en macht wordt gewerkt om die terug te dringen.⁴⁵ Het lukt nauwelijks om een strafzaak van eerste verhoor tot het arrest in hoger beroep binnen een aanvaardbare termijn af te ronden (gemiddeld ongeveer in 48 maanden). Alleen al de streefnorm van vier maanden voor het inzenden van het dossier aan het gerechtshof na het vonnis door de rechtbank wordt slechts in 65% van de gevallen gehaald, welk percentage zelfs terugloopt ten opzichte van het jaar daarvoor.⁴⁶ Het algemene beeld is dat een verdachte relatief lang op zijn uiteindelijke berechting moet wachten. Ook al is dat lang niet altijd in zijn of haar nadeel als die eenmaal op vrije voeten is gekomen (in strafmatigende zin althans), het is een indicatie dat feitelijk onvoldoende aandacht kan bestaan voor een concrete strafzaak.

De capaciteitstekorten die spelen ten aanzien van het kunnen terugdringen van doorlooptijden doen zich ook voor bij de hoeveelheid tijd die in de strafrechtspraktijk wordt ingeruimd om een zaak af te doen op zitting. Voor politierechterzittingen wordt gemiddeld ongeveer een half uur uitgetrokken waarbij de planning van meerdere zittingen op één dag doorgaans alleen wordt gehaald omdat een aantal van die zaken bij verstek kan worden afgedaan. Zodra een verdachte verschijnt schiet de tijd te kort, wat nog meer zo is als die zich laat bijstaan door een raadsman. Het beeld ten aanzien van een zitting van een meer-

45 Strafrechtketen 2019, 'Factstheet Strafrechtsketenmonitor' van mei 2020, te raadplegen via: <https://www.strafrechtketen.nl/onderwerpen/strafrechtketenmonitor>.

46 Strafrechtketen 2019, 'Factstheet Strafrechtsketenmonitor', p. 20: 'Het beeld is per hof verschillend en wordt beïnvloed [sic] o.a. het wegwerken van voorraden of aanscherpen van de werkwijze voordat het vonnis kan worden ingezonden. De omvang van de voorraden is eind 2019 nog dusdanig dat een verbetering van de inzendtermijn op de korte termijn niet verwacht wordt.'

voudige kamer is niet anders: doorgaans is bij een standaardzaak voor de meervoudige kamer qua zittingstijd onvoldoende rekening gehouden met tijdrovende omstandigheden als dat een verdachte mogelijk een verklaring wil afleggen of in elk geval over zijn persoonlijke omstandigheden wenst te spreken, dat meerdere verdachten tegelijk worden berecht, dat slachtoffers een verklaring willen afleggen of een vordering willen toelichten, dat meerdere feiten op de tenlastelegging staan of meerdere tenlasteleggingen tegelijk worden behandeld, en dat soms getuigen of deskundigen dienen te worden gehoord. Kortom: er is nauwelijks tijd en gelegenheid de persoon waarom het draait aan het woord te laten. Een reële inventarisatie voorafgaand aan het inplannen van de zitting zou het probleem van uitloop en aanhoudingen kunnen indammen. Structurele communicatie ruimschoots voorafgaand aan de zitting met de diverse procesdeelnemers kan helpen bij die inventarisatie. Opmerkelijk is dat de strafrechtsketen onlangs nog is doorgelicht door PWC in opdracht van het Ministerie van Justitie, waarbij het probleem van de beperkte zittingscapaciteit weliswaar breed wordt gedeeld (gevoeld) in alle schakels van de strafrechtsketen, maar de oplossing met name wordt gevonden in het aanpassen en versnellen van processen en in de toevlucht tot meer ICT.⁴⁷ Hier wreekt zich dat elke ketenpartner in het onderzoek van PWC is betrokken, maar dat de afnemers van het product (verdachten en slachtoffers) niet zijn bevraagd en enkel worden opgevoerd als complicerende factoren in het veranderde productieproces: hoe gaan we om met de steeds sterkere positie van advocatuur (sic) respectievelijk met de toenemende roep om individuele oplossingen. Meer nog dan in het echte leven is het in de strafrechtspleging ronduit zorgwekkend als *over* je wordt gesproken in plaats van *met* je wordt gesproken. De vrees is gerechtvaardigd dat met de voortdurend in capaciteit tekortschietende strafrechtsketen een verbetering van de bejegening van een verdachte – of een slachtoffer – uitblijft en dat het productieproces vanwege ontevredenheid bij de afnemer steeds vertraging zal oplopen.

De maatregelen die in de rechtspraak zijn genomen vanwege de uitbraak van covid-19 en de logistieke beperkingen in de aanvoer- en aanwezigheidsmogelijkheden van verdachten bij zittingen als gevolg daarvan, vormen een goede illustratie van hoe de preoccupatie van de strafrechter met het kunnen afronden van een zaak binnen de tijd ten koste gaat van de tijd die is ingeruimd om met de verdachte in gesprek te gaan. Vooropgesteld dat het bijzondere en uitdagende tijden zijn waar de strafrechtspleging zich in bevindt, had de meervoudige kamer van de rechtbank Groningen zich niet in een te beperkt tijdslot dat voor de inhoudelijke behandeling door DJI beschikbaar was gesteld moeten laten dringen. In een strafzaak waarin uiteindelijk maar liefst acht maanden gevangenisstraf (na een eis van vijftien maanden) zou worden opgelegd voor een gewapende bedreiging van een

47 Bijlage bij *Kamerstukken II* 2019/20, 29 279, nr. 604: het rapport van 14 juni 2020 getiteld *Doorlichting Strafrechtsketen*, p. 63.

medewerker van Tasty Joe⁴⁸ was na 75 minuten de verbinding met de PI De Marwei verbroken als gevolg waarvan de behandeling was afgeraffeld en de verdachte belangrijke delen van het onderzoek ter terechtzitting niet had kunnen meekrijgen.⁴⁹ Dit liep uiteindelijk formeel stuk op het feit dat de verdachte door het verbreken van de verbinding het laatste woord was ontnomen en de rechtbank zodoende diende te heropenen op straffe van nietigheid. Laakbaar is dat de rechtbank aanvankelijk dacht daarmee op deze wijze weg te komen.⁵⁰ Het relaas van rechtbankverslaggever Rob Zijlstra⁵¹ maakt echter duidelijk dat de verdachte op het moment dat hij dreigde te worden afgesneden al protesteerde en zich niet serieus genomen voelde, wat later werd versterkt omdat die heropening er wat de rechtbank betrof in bestond de verdachte korte tijd later enkel even voor het sluitingsritueel terug te laten komen om in persoon en onvoorbereid dat laatste woord te laten afsteken. Hoe een verdachte wordt bejegend en hoe die zijn zitting ervaart wordt bepaald door de mate waarin de strafrechter aandacht voor hem of haar heeft. Het afraffelen laat zien dat uiteindelijk veel meer tijd met een zaak gemoeid gaat dan wanneer het de eerste keer (of de tweede keer) goed zou zijn gegaan, omdat de inhoudelijke behandeling in de Tasty Joe zaak uiteindelijk een maand later nog eens moest worden hervat.

Het gebrek aan aandacht voor de verdachte is niet alleen corona-gerelateerd. De praktijk van de voorlopige hechtenis bij de gerechtshoven bijvoorbeeld toont al decennialang wat het gebrek aan aandacht voor strafzaken van verdachten die door de rechtbank zijn veroordeeld en in voorlopige hechtenis worden gehouden aan narigheid met zich brengt. De ervaring leert dat het wel acht maanden kan duren voordat een zaak in hoger beroep voor een regiezitting bij het gerechtshof wordt ingepland, wat in schril contrast staat met de verplichting om de bijbehorende onderzoekswensen al binnen twee weken na het instellen van het appel kenbaar te moeten maken. In de tussentijd vinden wel pro forma-zittingen plaats om het voortduren van die voorlopige hechtenis tijdens het hoger beroep te toetsen. Dergelijke formele toetsmomenten worden met tientallen tegelijk op een dag ingepland, zodat doorgaans niet meer dan vijf minuten per zaak beschikbaar is. Ondanks ernstige kanttekeningen bij het vonnis en goed onderbouwde persoonlijke omstandigheden worden opheffings- en schorsingsverzoeken door het gerechtshof standaard ongemotiveerd verworpen, mede omdat men nog niet beschikt over het dossier en niet inhoudelijk naar de zaak kan kijken. De ironie van deze setting wordt niet of nauwelijks onderkend. Verdachten worden in deze corona-tijd bovendien fanatiek ontmoedigd om voor de zitting naar het gerechtshof af te reizen en zelfs om die met videoverbinding bij te wonen omdat

48 Rb. Noord-Nederland 10 juli 2020, ECLI:NL:RBNNE:2020:2427.

49 'Rechters raffelen rechtszaak (overval op Tasty Joe in Groningen) onder tijdsdruk af. Advocaat verdachte: 'Ik heb zoiets nog nooit meegemaakt'', *dvh.nl*, 14 mei 2020.

50 'Heropening onderzoek laatste woord, waarover geen misverstand mag bestaan', *rechtspraak.nl*, 20 mei 2020.

51 'De afraffelzaak, hoe het ging', *robzijlstra.com*, 24 mei 2020.

zij dan een belasting vormen voor de beperkte capaciteit. Zo raakt een verdachte naarmate zijn strafproces voortjakkert steeds meer van aandacht verstoken en wordt het recht op vrijheid tot hamerstuk gemaakt. De kans is groot dat het appel uiteindelijk wordt ingetrokken omdat de straf van de rechtbank al is uitgezeten en de verdachte niet het risico wil lopen in hoger beroep – als dat eindelijk dient – zwaarder te worden gestraft.

Het gebrek aan tijd en voortvarendheid, het gebrek aan een inhoudelijke toets en het gebrek aan aandacht voor de verdachte maakt voor beide voorbeelden duidelijk dat de aandacht voor de verdachte ver te zoeken is en dat van gevoelens van *procedural justice* niet snel sprake zal zijn. Als die aandacht er in eerste aanleg bijvoorbeeld wel zou zijn geweest, zou een zaak voortvarender kunnen worden afgedaan en had dat hoger beroep waarschijnlijk zelfs achterwege kunnen blijven (wat de strafrechtspleging weer aanzienlijk zou hebben ontlast). De echte winst voor de strafrechtspleging zit dan ook niet in meer *efficiency* en ICT, maar in meer aandacht voor de verdachte. Oftewel: in humaniteit als kernwaarde naast die van de onafhankelijkheid en onpartijdigheid. Oftewel: in een betrokken neutrale rechter.

5 LIEVER EEN GOEDE NACHTRUST

Terug naar de eenzaamheid van de inbreker. De wil van Leijten om te kunnen begrijpen wat de nachtelijke inbreker drijft, legt mijns inziens bloot waarom een cliënt zich vaak juist niet gehoord zal voelen door een rechter. Het blijft namelijk zelfs bij Leijten bij een poging. Overduidelijk met de intentie om wel te begrijpen wat de inbreker drijft, buigt de gedachteoefening al snel af naar impliciete verwijten waardoor de afstand tussen de rechter en de verdachte wordt vergroot. Het gaat er niet eens om dat Leijten tot driemaal toe benadrukt dat hij de verdachte niet verdedigt, wat meer iets lijkt te zeggen over hoe de rechter denkt over de strafrechtadvocaat dan over de inbreker. Het gaat mij erom dat Leijtens beschouwing niet de persoon van de verdachte raakt, geen echte aandacht is maar aandacht veinst vanuit een eigen referentiekader.

‘Ik verdedig hem niet. Ik wil alleen één keer in mijn leven de situatie vanuit zijn gezichtshoek bekijken. Ik zie hem op zijn tenen door die rare kamer lopen. Zoeken. Intussen gaan zijn ogen rusteloos heen en weer om onraad gewaar te worden. [...] Ik verdedig hem allerm minst. Hij zaait onrust en houdt mensen, jaren later, uit hun slaap. Ik verdedig hem niet. Maar wat hij doet zou ik, als ik het wilde, niet durven. Als ik het toch deed zou ik veel gedronken hebben en

mijn kameraden voor laten gaan. Eenmaal in de kamer zou ik het bij het eerste geluid in mijn broek doen van angst. Een wapen zou ik niet meenemen.⁵²

Wat Leijten schrijft en probeert is wat een officier van justitie op een goede dag er hoogstens toe brengt om iets milder te eisen dan de richtlijnen, misschien afzakkend tot het niveau van de oriëntatiepunten van de rechter of met een deel voorwaardelijk, maar dat is het dan wel.

Het citaat van Buurman – ‘jouw probleem is dat je mens bent’ – zegt met zeven woorden al meer dan de poging van Leijten. Wat Buurman schrijft is een gelaagde doorkijk in de persoon van de verdachte die naast veel meer andere hoedanigheden ook inbreker is. De inbreker maakt duidelijk hoe hij denkt over de persoon die hem bevraagt en beoordeelt: ‘Jij kent mij niet. Dit was geen metafoor, dit was gewoon zijn leven, als de man dat begreep zou hij misschien wat minder praten.’⁵³ Er is aandacht voor de angsten en onzekerheden vanuit het perspectief van de inbreker zelf: ‘Ze roemen de vrijheid en de flexibiliteit, ze vertellen er niet bij dat je het grootste deel van de tijd radeloos bent, geen idee hebt waar je bent of waar je naartoe gaat.’⁵⁴ Er wordt uitgebreid stilgestaan bij de uitzichtloosheid van het bestaan: ‘Het ging zo geleidelijk dat hij niet wist of het erger werd, maar hij voelde dat het iets te maken had met de nacht. Het donker trok in zijn lichaam, het sloop steeds iets verder naar binnen en hoopte zich op achter zijn borstkas.’⁵⁵ En er is aandacht voor de trieste constatering dat een weg terug lijkt te zijn afgesneden als de inbreker op zijn scooter langs zijn ouderlijk huis rijdt: ‘Ik stond daar voor de deur en ik dacht: als ik hier nou kon inbreken en terug naar mijn eigen kamer zou kunnen gaan. Maar dat kon niet. Ik kan alleen maar vooruit.’⁵⁶ Alleen met aandacht en inlevingsvermogen kun je pretenderen iets te begrijpen van een verdachte waarover je als rechter hebt te oordelen. Een aandachtige bespreking met en van die verdachte leidt er eerder toe dat een zaak klaar is ongeacht een eventuele strenge straf. Aandacht in plaats van neutraliteit leidt tot minder incidenten, betere afdoening, minder procedures en snellere doorlooptijden. Wat het verschil maakt tussen verschrikkelijke eenzaamheid en een goede nachtrust.

Wat mij persoonlijk nog het meest raakt aan de roman van Buurman is dat diens inbreker tijdens zijn nachtelijke inbraak stuit op de bewoner van het pand die naar eigen zeggen ligt vastgebonden op bed en niet kan bewegen, en hem op sleeptouw neemt. De inbreker maakt de denkbeeldige banden los en neemt vervolgens de man mee achterop zijn scooter de nacht in. De man die eerst was vastgebonden leeft op, trekt bij en voelt zich allengs beter naarmate die meer aandacht krijgt. Als de inbreker en de man enige tijd met

52 Leijten 1992, p. 159.

53 Buurman 2020, p. 66.

54 Buurman 2020, p. 67.

55 Buurman 2020, p. 159.

56 Buurman 2020, p. 165.

elkaar op pad zijn, bekent de inbreker dat hij toen hij de man losmaakte alleen maar heeft gedaan alsof. Maar soms maakt de moeite om je daadwerkelijk in de ander te verplaatsen juist het verschil.

*'Ik heb die touwen nooit gezien. [...] Ik maakte je alleen maar los omdat jij zei dat je vastzat.' De inbreker had zijn reactie gevreesd, maar de man leek juist te ontspannen. 'Ik weet het,' zei hij met het hoofd gebogen. 'Die touwen zijn een metafoor. Wat je moet onthouden is: je wist dat de touwen er niet waren, en toch heb je me bevrijd.'*⁵⁷

57 Buurman 2020, p. 166.